

AZ ÉNEKLŐ RABBITÓL A HASZID REGGAE KIRÁLYÁIG¹

Jól ismert tény, hogy minden egyes korszak rányomja sajátos bélyegét a vallásosságra, aminek eredményeképp a vallások megélt, vernakuláris szintje² sohasem statikus és változatlan, hanem – bár a hivatalos vallási iratok ezt nem mindig tükrözik – formálódik, állandó mozgásban van. Megfigyelhető volt ez a korábbi ún. népi vallásosság esetében és megfigyelhető napjaink megélt vallásosságánál is. Habár a népi- vagy megélt vallásosság gyakran tartalmazott a hivatalos dogmákkal össze nem illeszthető formákat is, talán kijelenthetjük, hogy olyan nagymértékű változatosság és átalakulás, mint ami napjaink megélt vallásosságában tapasztalható, a korábbi történelmi korszakokban nem fordult elő. Ennek a jelenségnek több, jól ismert kulturális oka létezik, melyek közül a leghangsúlyosabb, hogy a tömegkultúra és a tömegmédiá beszivárgott az ún. „vallási piacra” is, ahol jelentős hatást fejtett/fejt ki elsősorban a vernakuláris vallásosság művészeti dimenziójára (lásd pl. a vallási populáris művészeti alkotásokat, vagy az ún. „vallási giccs” jelenségekörét).³ Ezt a fajta kölcsönhatást talán leghangsúlyosabban a „vallási könnyűzene” jelenségekörén keresztül lehetséges vizsgálni, hiszen a 20. század második felétől kezdődő világi rock and roll, majd pop, rap stb. zenei stílusok mindegyikének megjelent vallási párhuzama is egyben.

A valláskutatás nemzetközi szakirodalma viszonylag bőségesen foglalkozik azzal a folyamattal, hogy a vallás és a zene kapcsolata miként lép diskurzusba a modernitás problematikájával a kereszténység esetében,⁴ illetve, hogy a kortárs vallási piac újabb szereplői milyen módon kötődnek meghatározott zenei stílusokhoz,⁵ ugyanakkor a zsidó vallási párhuzamok kutatása lényegesen felszínesebb.⁶ Ez egyrészt annak tudható be, hogy a zsidó vallási etnomuzikológia önmaga is viszonylag rövid múltra tekinthet vissza, s ezen belül a populáris zenei elemek vallási köntösben való megjelenése gyakorlatilag az utóbbi évtizedekben kezdődött meg.⁷ A nemzetközi kutatók elsősorban

¹ Jelen tanulmány megszületését az OTKA NK81502 pályázata támogatta, a szerző az MTA-SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport (03 217) munkatársa.

² A vernakuláris vallásosság fogalmát Leonard Norman Primiano kezdte el használni (PRIMIANO 1995). A terminus a vallás megélt, a hétköznapi életben, egyéni szinten tapasztalható, szinkretikus formájára utal.

³ Ezt a keresztény vallás esetében elemezte pl. McDANNELL 1995., MORGAN 1998.

⁴ A teljesség igénye nélkül EVANS 2006., ROMANOWSKI 2000., a magyarok közül POVEDÁK K. 2011a., 2011b., 2013.

⁵ A teljesség igénye nélkül ilyen a reggae és a rastafarianizmus, black metal és sátánizmus vagy az újpogányság, illetve a pszichedelikus trance zene és a neosamanizmus jól látható összefonódása.

⁶ A teljesség igénye nélkül ARIEL 2003., KAHN-HARRIS 2009., 2012., WOOD 2007.

⁷ Mindez némileg furcsának tűnhet annak tükrében, hogy a zsidó előadók, producerek, dalszerzők aktívak voltak a kortárs popzene kialakításában, ám mindezt etnikai hovatartozá-

a klezmer zene terjedésére és alkalmazására, valamint a klezmer revival-ra figyeltek fel,⁸ míg az újabb könnyűzenei műfajok kortárs zsidó vallási inkulturációja épp, hogy megkezdődött.⁹

Ebben a rövid dolgozatban a zsidó vallási populáris zenén keresztül szeretném érzékeltetni a késő modernitás körülményei közt jelentkező vallási átalakulást.

A vallási populáris művészetek termékei alatt a vallási tartalommal és vallási céllal a tömegkultúra keretei között, annak működési mechanizmusa, szabályai szerint, a későmodernitásban született alkotásokat értjük, melyek jól reprezentálják mind a tágabb kulturális kontextus jellemzőit, változásait, mind az adott alkotások „fogyasztóinak” értékpreferenciáit. Természetesen jelen tanulmány terjedelmi keretei nem adnak lehetőséget arra, hogy a későmodernitás vernakuláris vallásosságát komplex módon elemezze, ám a megjelenítendő esettanulmányok alapján lehetővé válik a folyamat mögött rejlő vallási motivációk és vallási élmények, – közösségek sajátosságainak mélyebb megértése.¹⁰

A feminista gitáros, az éneklő rabbi és a haszid reggae

2011 januárjában bejárta a világsajtót a szomorú hír Debbie Friedman, zsidó énekesnő haláláról. Néhány hónappal később megjelent a Shlomo Carlebach rabbi alakját és munkásságát bemutató *Soul Doctor* című musical a Broadway-n. A darabról az egyik legismertebb showman, Larry King is beszámolt műsorában. Mint mondta, a *Hegedűs a háztetőn* óta ez az első ízig-vérig zsidó musical.¹¹ Ugyanez év decemberében még a Csongrád megyei helyi napilap is közölte a szenzációt, miszerint Matisyahu ortodox zsidó reggae énekes leborotválta emblematikus szakállát.¹²

Ha a három, egymástól független hírt összekötjük, hamarjában több, első látásra egyértelműnek tűnő következtetést levonhatunk. Elsőként azt a látszatot eredményezhetik, hogy a tömegmédiá, valamint a napjainkban felgyorsuló modernizációs technikák alkalmazása felerősíti a vallások jelenlétét a populáris kultúrában. Ezt támaszthatná alá az a tény is, hogy újabban egyre több

---

suk kiemelése vagy felvállalása nélkül tették. Többek között ennek is tudható be az, hogy a világ popzenei színterén a klezmeren kívül gyakorlatilag nem található más, markánsan zsidó karaktert viselő globális zsidó zenei jelenség, melyet a zsidó előadók a zsidó fogyasztói bázisnak alkottak volna meg s mely Izraelen kívül kereskedelmi szempontból is jelentős tényező lenne. (KAHN-HARRIS 2011. 74.)

⁸ A klezmert sokan a nem vallásos zsidó zene legjelentősebb megnyilvánulásaként értelmezik. A kötet szerkesztői a bevezetőben Mark Slobinra, a klezmer zene legavatottabb etnomuzikológusára utalnak. BOSSIUS – KAHN-HARRIS – HÄGER 2011. 6.

⁹ KAHN-HARRIS 2009., 2012.

¹⁰ A tanulmány megírásának alapját online-antropológiai módszerek (több honlap, fórum tartalom-elemzése, videofelvételek elemzése), és budapesti személyes mélyinterjúk adják. Köszönet illeti Dan Dánielt, Deák Andreát, Fekete László főkéntort és Zima Andrászt adatközléseikért.

¹¹ <http://www.examiner.com/article/first-major-jewish-themed-musical-soul-doctor-hits-colony-and-parker-playhouse> Utolsó letöltés 2013. december 20.

¹² http://www.delmagyar.hu/ezmilyen/a_zsidó_reggae-sztar_leborotvalta_ikonikus_szakallat/2254547/ Utolsó hozzáférés 2013. december 20.

kutató figyelt fel a vallás és a tömegkultúra kapcsolatára. Tanulmánykötetek jelentek meg a média – elsősorban az internet hatásairól –, arról, hogy a különböző felekezetek hogyan próbálnak megjelenni a virtuális térben, milyen vallási tartalom jelenik meg a különböző filmekben, populáris zenei műfajokban.¹³ Másrészt azt a következtetést, hogy a különböző felekezetek fennmaradása, népszerűségük megtartása csakis úgy lehetséges, ha ezeket a tömegkultúrához köthető új áramlatokat alkalmazza, hiszen a fiataloknak egyre inkább erre van igényük. De valóban így van? Vajon a modernizáció és tömegkultúra legújabb vívmányainak vallással való érintkezése tényleg a vallás fellendülését okozza? Megállapítható az, hogy ez a fajta változás egyértelműen a megújulás eszköze? A fiatalabb generációk tényleg erre az „új stílusra” fogékonyak?

A kérdések megválaszolására a zsidó vallás többszörösen is jó alanyként szolgálhat. Egyrészt, a diaszpóra lét mindig kettős hatással volt a zsidókra: alkalmazkodniuk kellett a helyi körülményekhez ám csak addig, amíg megmaradt zsidó identitásuk. Másrészt a zsidó vallási zene talán mindig is nyitottabb volt a világi zenei irányzatok adaptálására. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy a zeneileg művelt kántorok repertoárjában fel-feltűntek a helyi népzenei motívumok, majd az opera és operett betétek. Harmadrészt, mert a zsidó történelem jelentős részében egészen napjainkig, a vallási és a szekuláris határai a gyakorlatban sok esetben nem váltak el élesen egymástól.

Így van ez elemzésünk alanyainál, a kortárs zsidó vallási zenére talán legjelentősebb hatással bíró énekes-zeneszerzők esetében is, akiknek hatását jól szemlélteti Kligman, amikor őket a „vallási megújulás úttörőiként” nevezi meg¹⁴. Debbie Friedman neve és zenei stílusa a magyar zsidóság előtt talán kevésbé ismert, miközben az amerikai reform zsidóság zenéjének egyik ösztönzőjeként és a zsidó vallási könnyűzene egyik elindítójaként tekinthetünk rá. Legismertebb szerzeménye a „Mi Sheibeirach” (gyógyító ima), több száz gyülekezetben használt Amerika-szerte. Dalait néhány ortodox közösség is alkalmazza, bár személye nem egyértelműen elfogadott a zsidóságon belül. Elsősorban a zsidóság liberális, reform ága köreiből népszerű.¹⁵ Dalaival egy teljesen új zsidó zenét alkotott. Imákat, ősi tanításokat zenésített meg az 1960-as évek amerikai folkbeat stílusában, melyekben már nem érezhetők a zsidó zenei hagyományok. Ő volt az első dalszerző, aki vegyes angol-héber szövegeket alkalmazott. Dalainak üzenetét jól mutatja néhány albumcíme. Ilyenek például a *Songs of the Spirit*, *Light These Lights*, *The Water in the Well*, *The World of Your Dreams*, *And You Shall Be a Blessing*, *Sing Unto God*, *As You Go On Your Way: Shacharit – The Morning Prayers*, *It's You*. Mindezek mellett Debbie Friedman nyíltan feminista volt. Utóéletét, vallási zenére gyakorolt hatását érzékelteti, hogy az egykori Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion's School of Sacred Music New Yorkban ma már a Debbie Friedman School of Sacred Music nevet viseli. Temetési szertartását csak az interneten 7000-en követték élőben.

¹³ Többek között ilyen FORBES and MAHAN 2005., MAZUR – McCARTHY 2011.

¹⁴ KLIGMAN 2001.

¹⁵ Ambivalens megítélését jól mutatja Kahn-Harris tanulmánya (2011).

Shlomo Carlebach neve a zsidóság keretein belül jól ismert. Ahogy egyik adatközlőm fogalmazott: „valószínűleg a nyolcvanéves antwerpeni gyémántos bácsi, vagy a Jeruzsálemi és Johannesburgi zsidó egyaránt tudja ki Shlomo Carlebach.”¹⁶ Sokak szerint egyenesen Carlebach volt a legnagyobb hatású zsidó zeneszerző a 20. században. Akárhogy is értékeljük zenei teljesítményét, egyértelmű, hogy a reform közösségektől a haszid közösségeken át szinte mindenki használja a *carlebach-i niggunokat*. A reform közösségeknél akár a teljes liturgia is épülhet zeneileg a carlebach-i dallamokra, ezzel szemben a szigorúbb közösségek inkább paraliturgikus alkalmakon vagy csak liturgián kívül használják őket.

Shlomo Carlebach 1925-ben Berlinben született, majd családjával Litvánián, Ausztrián, Svájcra keresztül jutottak el és telepedtek le New Yorkban. Apja ortodox rabbi volt. Shlomo Carlebach az 1966-os Folk Fesztiválra Berkeleybe költözött. Később úgy döntött, hogy itt fog letelepedni és az elveszett zsidó lelkeket – drogfüggőket és a csellengő fiatalokat próbálja jobb útra terelni. San Francisco-ban helyi követői megnyitották a „House of Love and Prayer” központot, hogy zenével, tánccal és közösségi összefogással vonzzák be a fiatalokat. Éneklő rabbiként vált ismertté. Fülbemászó dallamai és szövegei zsidó fiatalok és felnőttek ezreit inspirálták és vezették vissza az elveszített vallásukhoz. A könnyen tanulható carlebach-i dalokat a viszonylag rövid és sokszor ismétlődő dallam illetve a tradicionális szövegek jellemzik. A világ számos zsinagógájában az ima-alkalmak szerves részévé váltak. Ahogy Weiss is kiemeli, gyors megismerésének és népszerűségének egyik kulcsa a Holokausztot követő években a zsidó népességre jellemző zenei és spirituális vákuum, melyet jól betöltöttek a könnyen megjegyezhető, logikus struktúrájú, a világ bármely zsidó hagyományához (nyugati, keleti, askenáz, szefárd) szervesen illeszthető carlebach-i dallamok.¹⁷

Meglepő módon Carlebachról, akit a zsidó vallásos könnyűzene atyjának is tartanak, ahhoz képest, hogy milyen jelentőséggel bír a zsidó populáris zenére, kevés írás jelent meg.¹⁸ Ennek oka talán az, mint korábban említettük, hogy a zsidó etnomuzikológia viszonylagosan új kutatási terület. Hozzá kell ehhez mindazonáltal tennünk, hogy az utóéletről nem annyira a szakirodalmi elemzések, hanem a közösségi emlékezetben való megjelenés kapcsán tudunk fogalmat alkotni. E ponton meglehetősen hangsúlyos a már említett musical Carlebachról, a „Soul Doctor, egy rock rabbi utazásai” című darab, amit ma is játszanak a Broadwayen. Személye fontos azért is, mert sok klasszikus értelemben vett kántorművész is használ carlebach-i dallamokat napjainkban. Legendássá vált személyiségét és hatását jelzik a *Carlebach minyanok*, amelyek jellemzője, hogy a zsidóság széles spektrumát inspirálják és érintik meg. Ahogy Kligman is kiemeli, Carlebach dalainak nagy része teljesen beépült, bevett dalokká váltak a zsinagógákban, esküvőkön, zsidó rendezvényeken s olyan mértékben terjedtek el, hogy akik meghallják, sok esetben azt gondolják

¹⁶ Budapest, 2011. december 3.

¹⁷ http://www.klezmershack.com/articles/weiss_s/carlebach/ Utolsó elérés 2014. március 28.

¹⁸ Körülbelül 25 albumot adott ki és 1000–4000 darab szerzeményének csupán töredékét rögzítette.

róluk, hogy tradicionális zsidó dallamok, nem pedig alig néhány évtizedes alkotások.¹⁹

Matisyahu Matthew Paul Millerként látta meg a napvilágot. Vallásos zsidó iskolába járt, ám tinédzserként szembe fordult addigi neveltetésével, kirúgták az iskolából és drogozni kezdett. 1995-ben Izraelben részt vett egy két hónapos, zsidó identitás-ápoló iskolai programban, aminek hatására megtért. Először a manhattani Carlebach Shulba járt és zenekart alapított. Később csatlakozott a Chabad-Lubavics haszidi irányzathoz. Egyedi stílusában hagyományos zsidó témákat ötvöz reggae és rock elemekkel. Gyorsan világhírűvé vált. A Billboard zenei magazin 2006-ban egyenesen a „legjobb reggae művésznek” nevezte. Turnéin hatalmas csarnokokat tölt meg közönséggel. Népszerűségét jól mutatja, hogy a youtube oldalon legnépszerűbb számát²⁰ 2014 márciusában 18 millióan látták-hallgatták. A Facebookon rajongóinak száma napról napra több száz fővel gyarapszik. 2010-ben Magyarországon is nagy sikerrel adott koncertet a Syma csarnokban.

Közösségi fogadtatás

Mindezek után érdemes megvizsgálnunk, hogy milyen szerepet töltöttek és töltenek be vizsgálati alanyaink a vallásos és nem vallásos zsidóság életében itthon és külföldön. Fontos kiemelni, hogy a zsidóság egyes ágain túl jelentős eltéréseket tapasztalhatunk a megjelenő vélemények között aszerint is, hogy mely kultúrkörből, régióból származnak. Jól alátámasztja ezt Kahn-Harris tanulmánya Friedman az angliai zsidók körében tapasztalható negatív fogadtatásáról. A szerző kimutatja, hogy míg az amerikai zsidók, az amerikai kultúrában eleve megtalálható nyitottság miatt alapvetően pozitívan viszonyultak hozzá, addig a konzervatívabb attitűdű britek mereven elutasították.²¹

A felvett interjúk, kérdőívek valamint az online közösségi portálok tematikus fórumai is ennek megfelelően összetett képet mutatnak, még akkor is, ha figyelmen kívül hagyjuk azokat a véleményeket, melyek a pusztán zenei tetzésnyilvánításról, vagy Matisyahu esetében a rajongóktól származnak illetve azokat, melyek arról számolnak be felületesen, hogy valamelyik előadó dalai megváltoztatták életüket és új irányt, új reményt adtak nekik vagy „fényt gyújtottak a lelkükben”.

„Mindig megmutatja nekem, hogy van reménynek hely a szívünkben. Egy időre felhagytam a zeneírással, de miután meghallgattam őt, elhatároztam, hogy újrakezdem és adok egy új lökést az együttesünknek. Hát, azt kell, hogy mondjam, Matis igazán motivált engem. Először a Live at Stubbs klassz szólói és instrumentális részei miatt kezdtem el hallgatni, de aztán valójában elkezdtem a szövegre is figyelni és felelni a lelkem.

¹⁹ Kligman 2001. 102.

²⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=WRmBChQjZPs> Utolsó elérés 2014. március 28.

²¹ KAHN-HARRIS 2011.

Matisyahu hatására lettem jobb ember. Ő tényleg „menedék” volt számomra, „fény” a lelkemben. És emiatt hálát adok és imádkozom érted. Csodálatos vagy.

Segít kikapcsolódni egy stresszes nap után vagy egyszerűen csak mosolyt csal az arcomra egy szomorú napon.²²

Kedves Shlomo Rabbi, szeretünk és borzasztóan hiányzol!

Néha rendben van. Hallom a hangját és ez segít átjutnom az élet nehézségein.”

A hozzászólások egyrészt alátámasztják előzetes feltételezésünket, hogy a vallásoknak bizonyos keretekig, de meg kell találniuk minden kor körülményei közt az adott kor nyelvét, amelyen képesek megszólítani a kor embereit. Így mondhatják, hogy Debbie Friedman dalaitól érzik magukat otthon egy liturgián, rajta keresztül tudnak imádkozni, az ő dalaikon keresztül tudnak az Örökkévalóhoz fordulni. Segítik a vallási önkifejezésüket is.

„Számomra Debbie Friedman dalai a Judaizmus dalai, amiket ismerek...de amikor elmegyek egy olyan templomba, ahol nem használják őket, nem érzem magam otthon

Debbie Friedman megtanított minket hangosan imádkozni. Zenéje egy újfajta spiritualitást hozott a hagyományos imádságainkba és bátorított egy generációnyi zsidó nőt. Hiányozni fog, de ugyanúgy hatással lesz gyermekeinkre, ahogy ránk is tette.²³

Egyetemi campuson élek, úgyhogy nehéz időt találni arra, hogy elvonuljak és a Örökkévalóra gondoljak. Azonban Matisyahut bárhol hallgathatom és tőle úgy érzem, egyedül vagy az Örökkévalóval. Bármilyen hangulatban is vagyok, Matisyahut mindig tudom hallgatni és tőle mindig szebb lesz a napom és közelebb kerülök az Örökkévalóhoz.

Matisyahut másodjára Kansas Cityben láttam és nem éltem át még semmit, ami annyira megindító let volna, mint hallani a „One Day-t” miközben a Nap lemegey ... szembefordult a Nappal mosolygott és mikor körülnéztem rengeteg különböző koru és helyzetű, könnyes szemű embert láttam ... sokakat megérintezs. Mint kétgyermekes, 35 éves anyának a “one Day” az igazi vágyaimat testesíti meg.”²⁴

Másrészt hangsúlyosan érződik belőlük, hogy napjaink emberei számára az identifikációs mintaként funkcionáló személyek milyen gyakran az új

²² <http://matisyahuworld.com/community/forum/viewthread/105/P15/> utolsó elérés: 2012. február 8.

²³ http://www.jewishjournal.com/debbie_friedman_tributes/article/remembering_debbie_friedman_a_collection_from_community_leaders_20110110/ utolsó elérés: 2014. március 28.

²⁴ <http://matisyahuworld.com/community/forum/viewthread/105/P15/> utolsó elérés: 2012. február 8.

tömegkommunikációs csatornákon keresztül, az új zenei stílusokon keresztül érkeznek.

„Mivel hívő vagyok, hiszek az Örökkévaló kegyelmében, hiszek abban, amit az Örökkévalótól kapunk. És amikor valakit elveszítünk, akár barátot, családtagot vagy valaki olyat, mint Debbie, az az Örökkévaló kegyelméből történik, azért, hogy az Örökkévaló felkészítsem minket arra, hogy mi is azt tegyük, amit Debbie tett úgy, ahogy tette velnk, amíg az Örökkévaló engedte.”²⁵

Debbie Friedman zsidó identitásom elválaszthatatlan részét képezte²⁶

Sokat jelentett számomra, zsidó identitásom számára már fiatakként és most, felnőttként is²⁷

Ez az identifikációs minta igen gyakran túlmutat a valláson. Láthatjuk Debbie Friedmant feminizmusáért tartják sokan követendőnek, Matisyahu vagy Carlebach pedig a zsidó etnikai identitáshoz való kötődést, a hagyományhoz való visszatalálást is szolgálhatják akár a nem vallásos zsidók számára is. Sőt találkoztam olyan kommenttel is, mely arról számolt be, hogy Matisyahu zenéjének hatására tért meg a Lubavichiekhez.

„Nagy hatása volt a modern Ortodox shulokra, a női tefillah-ra (ima), az ortodox feminsita körökre [...] Egy vallási énekes és angyal is volt egyben az egész közösség számára
Mint zsidó nő, feminista, nővér, lány, unoka, testvér, feleség és anya azért jutok el Debbie (és áldott emléke) zenéjéhez, hogy tanítsam, növeljem, gyógyítsam, hogy továbbvigyem a hagyományt, megosszam az élményt, hogy ébren tartsam az álmot, hogy én is ugyanilyen módon tanítsam és lehessen példa a gyerekeim számára.”²⁸

„Nagyjából hét éve egy barátom a Lubovichi Haszidok közül mutatta meg ezt a zenét és szokott rá teljesen Matisyahu-ra. Egy évvel később felvettem magam a Haszidok közé és minden nap tanulok valamit. Mint aki korábban a szigorú Ortodox iskolai környezetben élt, nekem is megvolt az elképzelésem, [...] a nyomás és még több nyomás, feszültség miatt. De a Haszidok megmutatták az igazságot. Matisyahu megmutatta az igazságot és személy szerint én köszönettel tartozom ezért neki (személyesen már megköszöntem neki, de most is meg akarom köszönni), hogy megmutatta nekem az utat a Fény felé! Igazi Shlich vagy a szívemben és másokéban is!”

²⁵ <http://www.lindakwertheimer.com/?p=264> utolsó elérés: 2014. március 28.

²⁶ <http://voices.washingtonpost.com/postmortem/2011/01/jewish-folk-singer-debbie-frie.html> utolsó elérés: 2014. március 28.

²⁷ <http://voices.washingtonpost.com/postmortem/2011/01/jewish-folk-singer-debbie-frie.html> utolsó elérés: 2014. március 28.

²⁸ <http://www.lindakwertheimer.com/?p=264> utolsó elérés: 2014. március 28.

„Először csak elkezdtem hallgatni néhány számát, mint például a king without a crown-t, vagy a youth-t, de miután meghallgattam a Jerusalemet, teljes mértékben feltárult előttem zsidó örökségem. Megmutatta számomra, hogy milyen fontos nem elfelejteni az örökségünk és emlékezni rá, milyen fontos a vallásod múltja.”²⁹

Jól alátámasztják ezek Summit téziseit, aki megkísérli igazolni, hogy a zenei választás nem pusztán a vallási identitás eredménye, hanem egyúttal vissza is hat arra, sok esetben alapvetően meg is határozva azt.³⁰

A pozitív aspirációs modellek mellett természetesen kevésbé pozitívokkal vagy negatívokkal is találkozhattunk. Ezek jelentős része nyilvánvalóan az esztétika irányából érkezett. Magyarországi zsidó középiskolások között végzett felmérésünk után világossá vált, hogy a fiatalság és a tömegkultúra vagy a vallási könnyűzene iránti vonzódás nem feltétlenül jár együtt. De semmiképpen sem lehet leegyszerűsíteni a könnyűzenét sem egy kategóriára és összefoglalóan könnyűzenéről beszélni, beleolvastva vallási – nem vallási tartalmú dalokat, a fiatalok vallásossága kapcsán. Ezt tanúsítják azok a megjegyzések, melyek arról számoltak be, hogy természetesen hallottak már Matisyahuról, de bármennyire is szeretik a rap vagy reggae stílust, nem fejtett ki rájuk pozitív hatást. „...meghallgattam, de OK, ebből elég is volt. Nem ütök meg azt a színvonalat, hogy ezt végig is lehet hallgatni.” „Nyomják, mert vallásos rapper. Én nem szeretem” „Nem tud olyan jó lenni, mint a mainstream.”³¹ Ezzel szemben megfigyelhettünk a középkorú illetve idősebb generációkhoz tartozókat, akik viszont éppen, hogy támogatták a stílust, felfedezvén benne a fiatalokat megszólító potenciált. Ahogy Szántó T. Dániel beszámol írásában egy idős rabbiról, aki szimpatizál Matisyahuval, úgy ezt hallottam több adatközlőmtől én is.

„[...] Nem fogja elhinni, de én elmentem, és megvettem a lemezeit. Itt van nálam mind: a Youth is, meg a Light is. A hetvenöt évemmel... Már csak az első lemez címe miatt is. Tudja, milyen nagy dolgot csinált ez a fiú? Valami nagyon régit hozott, valami nagyon új formában. És ahogy hallgatom, abszolút hitelesen. Lázadó volt, és az is maradt... Kalapban, fekete öltönyben, fehér ingben és szakállal is. Cicesz és reggae, ez aztán valami! [...] vajon magyarul miért nem lehet ilyen modern módon tálni ezeket a régi dolgokat? Miért tűnik sokkal patetikusabbnak minden? Miért olyan öreges néha a zsidóság, angolul meg miért ennyire fiatalos és átütő?”³²

Hogy miért lehet ez a magyar-amerikai különbség, több magyarázat is születhet. Az viszont nyilvánvaló: nyugaton megmaradt a vallás folytonossága,

²⁹ <http://matisyahuworld.com/community/forum/viewthread/105/P15/> utolsó elérés: 2012. március 28.

³⁰ SUMMIT 2000.

³¹ Az interjúk felvétele Budapesten készült 2011 decemberében.

³² http://www.litera.hu/hirek/majd_egyszer utolsó letöltés: 2014. március 28.

mindennapokban való jelenléte, ami miatt a vallás, a vallásosság is szervesen modernizálódhatott. Azaz, míg a holocaust után a nyugati zsidóság esetében nem tört meg a hagyományláncolat folytonossága, addig a magyaroknál ez történelmi körülményeinkből fakadóan többszörös problémát okozott.

Értelmezés

A modernizáció és a vallások egymásra hatása nem új jelenség. Minden korban megfigyelhető volt, hogy a technikai/civilizációs vívmányok éreztették hatásukat a vallásosságon is. Ezek az átalakulások jól vizsgálhatók többek között a vallási zene változásain. Ahogy az egyes történelmi koroknak megvannak a sajátos stílussal rendelkező vallásos népénekeik a kereszténység esetében, úgy a zsidó zenében is hangsúlyosan találkozhatunk ezzel. A zsidó zenénél pedig tudjuk, hogy a *Nusach* megenged improvizációs lehetőséget, amíg a jelleg a felismerés keretein belül marad, vagy ha el is táncol tőle az áldás mondatnál visszatalál. Az imafolyamba így bekerülő zárt dallamok azonban nagyban függnek a kultúrkörtől. Nálunk jellemzően a középkelet európai népzenei betétek jelentek meg, majd az elmúlt 100-150 évben a műzene vívmányai is. Ezek a folyamatok a zsidó vallás különböző irányzataihoz tartozók körében minden korban valószínűsíthetően ambivalens reakciókat váltottak ki. Napjaink felgyorsult ritmusában ehhez még hozzáadódik, hogy a változások, az új igények, új stílusok is felgyorsulva, egymásra torlódva vannak jelen és mindinkább sürgetően követelik az „új”, a „modern” megjelenését, alkalmazását.

Debbie Friedman például az emancipáció, a feminizmus egyik szószólójának is tekinthető. Tudnunk kell, hogy a vallási feminizmus, a női szerepek keresése, a nő megjelenésének hangsúlyosabbá tételére irányuló törekvések, az ezotericizmustól kezdve az újpogányságon át egészen a kereszténységig és a zsidó vallásig megfigyelhetők. Friedman a judaizmus reform/progresszív ágának demokratizálásában vett részt, abban az időben, amikor az 1970-es évek elején még csak elkezdődött a nők rabbivá avatása. Keith Kahn-Harris szerint munkája nagyban elősegítette az egalitárius szertartás fele való közeledést. Ő volt az első nő, aki nagy befolyást gyakorolt a reform zsidóság liturgiájára, és emellett bár nem nyíltan, de lesbikus is volt. Mindezek mellett fontos kiemelni, hogy Friedman bár ismert és népszerű személyiség, megítélése lényegesen ambivalensebb, mint a vele kortárs Carlebachnak. Ennek oka szintén az új körülményekre adott hasonló, ám nem teljesen azonos reakciójukban keresendő. Friedman, bár nyíltan vállalta zsidóságát ezzel orientációs pontként funkcionált sok kereső zsidó számára, ám zenéjében jobbra csak a szöveg kötődött az autentikus tradícióhoz – az sem mindig, míg dallamvilágában elszakadt tőle. Elsősorban az 1960-as évek amerikai folk-song revivalja hatott rá, mint pl. Joan Baez vagy Bob Dylan, amivel stílusában ugyanolyan „happy clappy”-vé vált, mint a keresztény könnyűzene.

Érdekes, hogy ez a megújulási folyamat, benne a keresztény könnyűzeneivel, a zsidó Friedmannal és Carlebachal, közeli ideológiai kapcsolatban

állt a korszak hippi mozgalmával. A keresztény „Jesus movement” valamint Carlebach San Franciscó-i „House of Love and Prayer” központjából kisu-gárhozó „haszid hippi” mozgalmá olyan vallásos „hippik” közössége volt, akik spirituális útkeresésük során ugyan felfedezték a keleti vallásokat, de a spirituális kiteljesedést a saját vallásuk keretei közt élték meg, a nagy nyilvánosság előtt is nyíltan felvállalva vallási identitásuk. Ahogy Ariel is hangsúlyozza *Hasidism in the Age of Aquarius* című tanulmányában, a különféle keleti vallási praktikák (energiaátadás, füstölözés, jógázás, meditáció) beolvadtak saját vallásuk kereteibe, saját zsidó megélt vallásosságukba.³³ Ezek a vallásos hippik tehát nem pusztán egy tömegkulturális divat újabb irányzatának számítanak, hanem ténylegesen identitáskeresők, a korszak aktuális problémáira, kihívásaira a vallás keretei közt, a nyilvánosság előtt választ adni kívánók csoportja. A korszak rock and roll zenéje tehát nem maradt meg pusztán világi zenének, hanem gyakorlatilag egyből megjelent vallási párhuzama, a liturgián belül is feltűnő „contemporary Christian music” (CCM) illetve „contemporary Jewish music” (CJM).

Carlebach és Friedman is ehhez a jelenségkörhöz kötődik elsősorban, ám Friedmannal ellentétben Carlebach jelentős mértékben épített az autentikus zsidó tradíciókra. Már eleve fontos eltérés, hogy Carlebach héberül énekelt s nem angolul. A haszid hagyományokat használta és úgy módosította azokat, hogy alkalmazkodjanak az új generáció értékeihez, átformálva és „újra kitalálva” a hagyományt.³⁴ Carlebach saját és az ellenkultúra üzeneteit adta a haszid alapító atyák szájába. A haszid történetmesélés nagy hagyományába illeszkedett. Újításokat vezetett be a vallási közegbe, a tömegkultúra eddig ismeretlen műfaji elemeit, és érdekes módon ezek a dalok visszahatnak a klasszikus kántorművészetre is, inkorporálódnak ugyanazon a természetes módon, mely minden korszakban megteremtette a vallási szinkretizmust a népi/vagy megélt vallásosságban sokszor anélkül, hogy a hívők tudatában lettek volna az átvételnek. Carlebach tehát úgy újított, hogy a hagyomány és a modern nem került szembe egymással, organikusan illeszkedett be az új megközelítés. Stílusán átüt a zsidó zenei világ és ott van mögötte a zsoltáranyag is. Átvívó anyaga, kommunikációs csatornája egy megragadó zeneiség, de közben mint spirituális vezető, mint rabbi tanítja hallgatóit. Emiatt az organikus jelleg miatt a zsidó vallásos közösségek a reformoktól az ortodoxokig mind ismerik és beépítik dallamvilágukba.

Matisyahu bizonyos mértékig a Friedmani és Carlebach jelenséghez is köthető. Ahogy Friedman, úgy Matisyahu is a zsidó tradíciótól teljesen idegen zenei műfajt alkalmaz. Míg Friedman volt az első nő, aki amerikai folk stílusban énekelt vallásos zsidó szövegeket, ezáltal vonzóvá és népszerűvé téve azokat, Matisyahu a kortárs mainstream, szekuláris zeneiparban úttörő szereplő. A raggea és rapzenei dallamokat tölti meg tradicionális zsidó értékekkel. Ahogy Carlebach, úgy Matisyahu is egyértelműen reprezentálja vallási hovatartozását. A modernitáshoz való kötődése gyakorlatilag abban nyilvánul meg, hogy üzenetét a kortárs zene egy stílusában közvetíti. Mindegyikük

³³ ARIEL 2003.

³⁴ ARIEL 2003. 28.

személyesen megszólítja dalaiban, dalaival a hallgatót, az egyénhez szólnak, ami az elidegenedés korának hiányára épít. Persze számos, nyilvánvaló eltérés is adódik, melyek a közel fél évszázad alatt bekövetkezett kulturális változásokból származnak. Ilyen tendencia a folyamatos laicizálódás, az intézményhez kötődő vallásosság gyengülése, a kozmopolitizmusba torkolló identitásválság.³⁵ Matisyahu befogadó bázisa már nem csupán a vallásos zsidóság, sőt talán nem is elsősorban a vallásos zsidóság. Mi több, meglepő lehet a kívülállónak, de nem is feltétlenül a vallástalan zsidóság megtérítése lehet vele a cél. A zsidó könnyűzenének ugyanis van zsidó identitásmegetartó funkciója is, mellyel a szekularizált zsidóságot is megéri. Ők azok az elvallástalanodott csoportok, akik a globalizáció kozmopolitizmusában meggyengült etnikai identitásukat egy modern, ám lényegét tekintve autentikus jelenségen, a zsidó vallási könnyűzenén keresztül próbálják megerősíteni. Mert látják, hallják, hogy zsidó, külső ismertető jegyei alapján egyértelmű azonosulási minta, ám mégis az ő saját, tömegkultúrából származó esztétikai ízlésükön keresztül, annak megfelelően tud eljutni hozzájuk. Gyakorlatilag tehát ez a folyamat is része a vallás deprivatizációjának, amiről José Casanova írt.³⁶ Egy haszid fiatalember nyíltan felvállalja hitét, vallási nézeteit, majd sztárrá, identifikációs modellé válik,³⁷ és rajongói, hallgatói közül sokan az ő zsidósága kapcsán élik meg saját zsidóságukat, ő teremt számukra egy láncszemet az elhalványult hagyomány felé.

IRODALOM

ARIEL, Yaakov

2003 Hasidism in the Age of Aquarius: The House of Love and Prayer in San Francisco, 1967–1977. *Religion and American Culture: A Journal of Interpretation* 13 (2) 139–165.

BOSSIUS, Thomas – HÄGER, Andreas – KAHN-HARRIS, Keith (szerk.)

2011 *Religion and Popular Music in Europe*. I.B. Tauris, London–New York.

CASANOVA, Jose

1994 *Public religions in the modern world*. University of Chicago Press, Chicago–London.

DAVIE, Grace

2010 *A vallás szociológiája*. Bencés Kiadó, Pannonhalma.

EVANS, Mark

2006 *Open up the Doors. Music in the Modern Church*. Equinox, London.

FORBES, David Bruce – MAHAN, Jeffrey H. (szerk.)

2005 *Religion and Popular Culture in Amrecia*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles.

---

³⁵ DAVIE 2010.

³⁶ CASANOVA 1994.

³⁷ A sztárok, mint identifikációs modellek témáról lásd Povedák I. 2011.

- HOWARD, Jay R. – STRECK, John M.
 1999 *Apostles of Rock: The Splintered World of Contemporary Christian Music.*, University Press of Kentucky, Lexington.
- KAHN-HARRIS, Keith
 2009 Creating Jewish Rap: From Parody to Syncretism. *Transversal – Zeitschrift für Jüdische Studien* (1) 21–38.
 2011 Jews United and Divided by Music. Contemporary Jewish music in the UK and America. In: BOSSIUS, Thomas – HÄGER, Andreas – KAHN-HARRIS, Keith (szerk.) *Religion and Popular Music in Europe.* I.B. Tauris. London–New York. 71–91.
 2012 Religious Popular Music: Between the Instrumental, Transcendent and Transgressive. *Temenos. Nordic Journal of Comparative Religion* 48 (1) 87–106.
- KLIGMAN, Mark
 2001 Contemporary Jewish music in America. In: SINGER, David – GROSSMANN, Lawrence (szerk.) *American Jewish Yearbook.* The American Jewish Committee, New York.
- MAZUR, Eric Michael – MCCARTHY, Kate
 2011 *God in the Details.* American Religion in Popular Culture. Routledge, New York.
- MCDANNELL, Colleen
 1995 *Material Christianity. Religion and Popular Culture in America.* Yale University Press, New Haven and London.
- MILLER, Steven
 1993 *The Contemporary Christian Music Debate. Worldly Compromise or Agent of Renewal?* Tyndale House Publisher, Waynesboro.
- MORGAN, David
 1998 *Visual Piety. A History and Theory of Popular Religious Images.* University of California Press, Berkeley – Los Angeles.
- NEKOLA, Anna Elizabeth
 2009 Between This World and the Next: The Musical ‘Worship Wars’ and Evangelical Ideology in the United States, 1960–2005. University of Wisconsin, Madison. (in press)
- POVEDÁK, István
 2011 *Álhősök, hamis istenek? Hős és sztárkultusz a posztmodern korban.* Gerhardus – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.
- POVEDÁK, Kinga
 2011a *„Na, hoztál új dalt?” A katolikus könnyűzene szerepe Magyarországon.* In: BARNÁ GÁBOR (szerk.) *Religions, borders, interferences.* SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 27–36.
 2011b The Inner and Outer Character of Contemporary Christian Music. In: KÖIVA, Mare (szerk.) *The Inner and the Outer.* Estonian Literary Museum, Tartu. 213–224.
 2013 New music for new times(?), debates over Catholic congregational music. In: WAGNER, Tom – INGALLS, Monique – LANDAU, Carolyn

- (szerk.) *Christian Congregational Music: Local and Global Perspectives*. Farnham, Ashgate. 99–116.
- PRIMIANO, Leonard Norman
1995 Vernacular religion and the search for method in religious folklife. *Western Folklore* 54 (1) 37–56.
- ROMANOWSKI, William D.
2000 Evangelicals and Popular Music. The Contemporary Christian Music Industry. In: FORBES, Bruce David – MAHAN, Jeffrey H. (szerk.) *Religion and Popular Culture in America*. University of California Press, Berkeley. 103–123.
- SUMMIT, Jeffrey
2000 The Lord's Song in a Strange Land: Music and Identity in Contemporary Jewish Worship. (American Musicspheres.) New York, Oxford University Press
- WEISS, Sam
2009 Carlebach, Neo-Hasidic Music, and Current Liturgical Practice. http://www.klezmershack.com/articles/weiss_s/carlebach/
- WOOD, Abigail
2007 (De)constructing Yiddishland: Solomon and SoCalled's HipHopKhasene. *Ethnomusicology Forum* 16 (2) 243–270.

POVEDÁK, KINGA

FROM THE SINGING RABBI TO THE KING OF HASSIDIC REGGAE

My study introduces three significant figures from the Jewish religious popular music scene (Shlomo Carlebach, Debbie Friedman and Matisyahu). Along the three case studies I am interested in the participants' understanding of music and how (religious) identities are defined and redefined through religious popular music. Questions of worldviews, religious attitudes, identities are brought to the fore. I would like to shed light on how the relation to community, tradition and religious tradition is contested through Jewish religious popular music.

Debbie Friedman

Matisyahu

Shlomo Carlebach